

štava: rasap porodičnih vrednota i hijerarhije, neposluš, nedisciplinu, rasipništvo, ovisnost o općinskim institucijama i sl. Na kojem je to tlu, pitamo se stoga, nastao suvremeni problem SOCIJALNE ANOMIJE albanskog stanovništva u Makedoniji?

7. Zaključak

Knjiga Jovana Trifunoskog: *Albansko stanovništvo u Socijalističkoj Republici Makedoniji; antropogeografska i etnografska istraživanja*, plod višegodišnjeg terenskog istraživanja porijekla, života i rada albanskog muslimanskog stanovništva u gotovo 300 naselja SR Makedonije bez svake je sumnje i plod mukotrpnoga, strpljivog i na svojstven način akribijskog rada. »Na svojstven« stoga što, iako je tim radom autor spasio od zaborava nesumnjivo vrijedne podatke o porijeklu albanskog stanovništva u Makedoniji, ipak je interpretacijom podataka pokazao da rad nije primjeren nekim osnovnim standardima općeprihvaćene znanstvene, već neke »posebne« akribije. Interpretacija je pisana sa stanovišta akribičnosti—»mi« (»naše stanovništvo«) nasuprot »onima drugima«... Dioba, legitimna u svim višetničkim zajednicama, legitimna je nažalost samo na razini »običnog čovjeka« i njegova ponašanja. U znanstvenoj se studiji takvoj diobi posvećuje posebna pažnja u vidu rasprave o »govoru« ili »diskursu« granica među stanovništvom; posebno takvih granica koje obiluju povijesno relevantnim dihotomijama kao što su to dihotomije koje su (prema autoru) nađene u Makedoniji u prvim kontaktima s Albancima: oni su, primjerice, u početku za Makedonce bili »Latini«, znači oni koji su dolazili odnekud sa zapada, nediferencirani »drugi«, da bi se tokom stoljeća preobrazili u distinktno, višeznačne »druge« — kačake, zulumčare, čaje, ali i susjede. Diskurs »mi«—»oni« granice u znanstvenoj studiji vodi u akribiju »mi«, a to je akribičnost »poptiskivanih« i prognanih, slijepost za uravnotežen zahvat podataka, Diskurs opravdan, ali za brošuru namijenjenu nacionalnim budnicama a ne za podizanje nacionalne kulture u višenacionalnoj zajednici.

Stoga: knjiga vrijedna kao neophodan mljokaz za dođućeg istraživača

koji će, sa specijalkom u ruci (»prilikom čitanja ovog rada treba se služiti specijalnom kartom Jugoslavije, sekcije za SR Makedoniju, razmer 1:100.000«, str. 8) i opremljen »mi« akribijom dokazivosti i provjerljivosti krenuti »na teren«.

Silva Mežnarić

SRBIJA I ALBANCI

Knjiga I: Pregled politike Srbije prema Albancima od 1878—1914. godine

Knjiga II: Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913—1945. godine

(glavni urednik Bojan Korsika)

Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1989 155 + 95 str.

Redakcija ljubljanskog *Časopisa za kritiko znanosti* odlučila se da svoj 126. izvanredni broj u cijelosti ispuni pregledom politike Srbije prema Albancima u razdoblju od 1878. do 1914. Za moto toga pregleda izabrala je karakteristično mišljenje Dušana Popovića, jednog od prvaka Srpske socijaldemokratske partije: »Nije se moglo čuditi grubim instinktima naše seljačke mase za čije se školovanje i civilizovanje ova država nikad nije brinula; ne treba se zgranjivati ni nad uskim i bednim političkim i duhovnim horizontom naših vojnih komandanata koji su vaspitani da hladnokrvno, zlikovačko ubijanje desetina i stotina Arbanasa, njihovih žena i njihove dece smatraju kao neki heroizam; ne treba se revoltirati ni zbog buržoaskog javnog mnjenja koje daje moralnu razrešenicu za sva ova zverstva, koje šta više izaziva apetit za uništavanje Arbanasa i njihovih porodica... pošto parolu za takvo shvaćanje i takvu politiku bacaju ljudi koji stoje na najvišoj društvenoj i političkoj visini u Srbiji.«

Uz ovaj moto s korica časopisa *Umesto predgovora* (str. 11—18) slijedi kolaž citata iz članaka srpskih socijaldemokrata i njihovih »Radničkih novina« (Dimitrija Tucovića, Dušana Popovića, Miodraga Jeremića, Dragiše Lapčevića

i Koste Novakovića). Da bi dala još veću težinu tim izvodima, redakcija na početku ističe: »Svi navedeni izvori u ovoj knjizi su srpski i dostupni su svakom građaninu Beograda, npr. članu Narodne ili Gradske biblioteke«, pa dodaje odlomak članka uglednoga beogradskog psihijatra Vladete Jerotića, koji počinje riječima: »Kada se pojedincu ili narodu dešavaju zle stvari, onda je svakom ko hoće da mirno razmišlja o događajima na pameti pitanje: koliko smo sami krivi, šta smo sami doprineli da nas mrze, gde smo i kada pogrešili?« Očito je da glavni urednik (Bojan Korsika) uzroke današnjim zbivanjima, mržnjama i sukobima na Kosovu vidi u naopako vodenoj politici još prije stotinu godina i više. Uostalom, koncepcija knjige i ne dopušta drukčiji zaključak.

U prvom poglavlju knjige (*Dimitrije Tucović*, str. 20—51) vrlo uvjerljivo prikazani su kritički stavovi osnivača i vođe Srpske socijaldemokratske partije spram politike srpske vlade i njezine Vrhovne komande. Vrlo je širok krug Tucovićevih optužbi dinastije, vlade i njihove vojske: san o velikoj Srbiji i izlasku na more izraz je zavojevačke politike srpske vlade; genocidni pohod Srbije na Albaniju (Balkanski rat) pokušaj je ubojstva s predušljajem nad čitavom jednom nacijom; brutalna zločina »srpske soldateske« prema ženama, djeci i starcima morala su izazvati albansku mržnju koja će tko zna kada prestati; srbijanska građanska štampa prikriva počinjena zverstva, obmanjuje narod i poziva na »osvetu«; osvetničko paljenje sela i masakriranje albanskog stanovništva nije nikakva naknada za uzaludne gubitke; osioni osvajački apetiti izraženi u visokim ratnim troškovima negativno su se odrazili na narodnu privredu, prosvjetu, zdravstvo, a pri tome je vojska gladna i bosa ratovala, smrzavala se i umirala. Tu su i Tucovićeve ocjene i razobličavanje raznih »znanstvenih« teorija o Albancima kao o nižoj rasi nesposobnoj za kulturni život i samostalnost. Na dokaze da su se Albanci širili na istok na račun slavenskog stanovništva, Tucović pita: zar slavenska plemena nisu potisla starosjediocje; zar se i srpski živalj nije u masama povlačio iz ovih krajeva na sjever (u Šumadiju i Vojvodinu) uz austrijske trupe koje su se tijekom XVIII i XVIII stoljeća morale povlačiti, i od koga su za to tražili dopuštenje?

On zna da pred zločinom nije moguća neutralnost i zato s ponosom ističe: »Mi smo socijaldemokrati bili prvi koji smo tom bezumnom arbanaskom pohodu i ludoj arbanaskoj politici skinuli patriotski i nacionalni veo s lica« (str. 22).

Drugo poglavlje (*Socijaldemokratske »Radničke novine« i štampa Srpske pravoslavne crkve* str. 52—91) komparativnoga je karaktera. Historija govori da je Srbija 1877/1878. iz ratom oslobođenih srezova na području Toplice, okoline Niša i Leskovca istjerala Albance koje je tamo zatekla i da su oni naseljavali krajeve (turskog) Kosova, ali tik uz granicu da bi se mogli lakše svetiti, ubijajući one koji su zaposjeli njihove kuće i njihova zemljišta. Tucović s njima susjeća, jer smatra da su se ovim prisilnim seljenjem našli između čekića i nakovnja (Turaka, protiv čijeg su se jarma borili, i Srbije, koja ih je proglašala iz četiri zadobivena okruga; uz to i Crna Gora nadire sa sjevera u srce sjevernoalbanskih plemena). Za njih razumijevanja ima i jedan »kraljevski srpski žandarmski oficir, kavaljer carskog ruskog krsta sv. Georgija i dr. i dr.«, kako se sam titulirao, koji piše: »Oni nas mrze kao otmičare njihova imanja, kuće — otadžbine«, ali »Oni su vrlo karakterni ljudi, moralniji i verniji prijatelji nego najkultivniji Evropljanin« (str. 58).

Akademik Vasa Čubrilović ne slaže se s ovim očevicem. Tvrdi da su se Arnauti iz ovih krajeva dobrovoljno iselili u toku borbi i vojnih operacija, a da je Srbija morala kolonizirati ova granična područja prema Kosovu i naseliti ih nacionalno »sigurnim stanovništvom da bi se obezbedila granica prema Arnautima«. Oda je se akademik kada kaže: »Ostaje još jedno sredstvo koje je Srbija vrlo praktički upotrebljavala posle 1878. godine — tajno paljenje sela i arnautskih četvrti po gradovima« (str. 56). Simptomatična je kontinuirana podrška koju Vrhovnoj komandi srpske vojske daje Srpska pravoslavna crkva, veličajući njezine ratne uspjehe i ističući veliki udjel koji je u njima imao onaj duh koji je vojsci ulila Crkva. Glorificiraju se i podvizi svećenika, koji su se i s oružjem u ruci borili i »svojim požrtvovanjem izazivali divljenje prisutnih u borbi i hvalu od pretpostavljenih vojnih vlasti« (str. 59).

Stajališta socijaldemokratskih »Radničkih novina« redovito su u opreci spram glasila SPC iz izvaja njezinih dostojanstvenika. Dok Tucović i drugovi pišu o zločinima prema albanskom stanovništvu, u crkvenoj štampi nema o tome ni traga. »Radničke novine« okomljuju se i na staro zlo, staru ranu — komitluk («komitske ćete su nanele mnogo zla stanovništvu novih krajeva, a grдне sramote srpskome narodu« str. 60), ali »Vesnik Srpske crkve« ima o komitama-četnicima sasvim drukčije, vrlo pozitivno mišljenje («Je li moguće da se je među srpskim kćerima našlo amazonki, koje su se borile naporedo sa svojom braćom četnicima? Je li moguće da su naši studenti i doktori vojevali po Kosovu i Karadagu i po poljima Makedonije kao neustrašivi četnici« str. 61). Uostalom, i kasnije će glasilo Srpske socijaldemokratske partije zauzimati drukčije stavove od srpskih svećenika. Tako je rektor Bogosloviće sv. Save, protojerej Veselinović, u svojoj propovijedi u beogradskoj Sabornoj crkvi, 16. decembra 1912. Balkanski rat nazvao srpskim »svadbenim putem« i »triumfalnim maršem kroz Balkan« (str. 63), a Tucović ga je u svojim »Radničkim novinama« proglasio »sistemom istrebljenja jednoga celoga naroda« (str. 64). Dok svećenik Mitrović u crkvi u Beogradu grmi: »Ima li krvavije istorije od istorije Srpskog Naroda? Zaišta nema. Ima li slavnije istorije od istorije Srpskoga Naroda? Zaišta nema. Ima li genijalnijeg duha od Srbinova duha? Zaišta nema« (str. 72), Tucović piše: »Iza bojnog lanca pobjedonosne vojske priređivano je tuđem narodu sistematsko klanje« (str. 73). Borbene stranice organa SPC odjekuju od poziva na »osvetu Kosova« i obnavljanje »Dušanovog carstva«, organ Srpske socijaldemokratske partije i dalje ogorčeno žigoše zavojevačku brutalnu politiku vladajućih krugova: »To bi bio poslednji akt doslednosti jedne rdave politike, koja je počela trebljenjem Arnauta u novim krajevima — da bi naselje ostalo čisto srpsko, zatim nastavljena uzimanjem krajeva naseljenih Arnautima« (str. 75).

Srpsku pravoslavnu crkvu ne zadovoljava oslobođenje samog Kosova, jer »Čujte i ne zaboravite! da i ako se srpski steg posred Kosova vije, još sve Srpstvo oslobođeno nije. Naša braća u Bosni, Hercegovini, Bačkoj, Sremu, div-

noj Dalmaciji i ostalim pokrajinama, u kojima se srpski zbori i piše, pozivaju nas, braću svoju, da ih vekovnog, nesnosnog jarma oslobodimo, kako bi u bratskom zagrljaju sa nama, slobodni i ujedinjeni mogli uskliknuti: Da živi Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije Petar I!« (str. 85). Tucović pak s razlogom konstatira: »Mi socijaldemokrati se u pogledu na nacionalnu slobodu razlikujemo od buržoazije. Jer buržoazija hoće slobodu za svoj narod po cenu uništenja slobode drugih naroda... Ako bi se stara Srbija pridružila Srbiji, onda bi na jednog slobodnog Srbina dolazila po dva porobljena Arnautina, Turčina itd. Mi hoćemo slobodu svoga naroda ne uništavajući slobodu drugih« (str. 90).

»Istorijsko« pravo Srbije, Miroslav Krleža (str. 92—101) treće je poglavlje ove knjige. U njemu se citiraju i elaboriraju tvrdnje srpske vlade (poglavito njezina predsjednika Nikole Pašića i njegove »Samouprave«) o pravu izlaska na more u San-Đovani, Lješiu i Draču, jer je te krajeve imala srpska carevina u srednjem vijeku. Pašić i evropsku javnost, osim toga, uvjerava, da Albanski nikad nisu imali ni tražili naročitu teritoriju, da su oni i u srednjem veku bili na srpskoj i grčkoj (vizantijskoj) državnoj teritoriji; da je ovim dokazana njihova nepodobnost za samostalan državni život« (str. 94).

Pašićeva Radikalna partija negira postojanje albanskog naroda, njegove povijesti, njegova teritorija, ali mu ipak priznaje kontinuitet »divljačnosti«. Nema naroda, ali postoji njegova divljačnost! Te čudovišne »naučne« teorije o Albancima Krleža uspoređuje sa isto tako čudovišnim teorijama po kojima su i Slaveni niža rasa. Krleža navodi što sve tvrde o Albancima u »beogradskoj čaršiji« (u njima vide »repatе ljude, s konjskim ili kozjim repom«; oni su »divlji izrodi«, »melezi raznih antropoloških tipova«; »banda«; »krvožedni divljaci, evropski crvenokošci«; »konjokradice, tati, provalnici, lažljivi i podmukli tipovi...« (str. 96). (Socijaldemokratska štampa Srbije ovakve je tvrdnje nazivala »ljudožderskom« teorijom, pa će Miodrag Jeremić napisati: »Balkan je bio pozornica događaja koji pre treba da se ispituju u zoologiji nego li u sociologiji.«)

Što se tiče dokazivanja »istorijskog prava Srbije« na krajeve koji su joj

pripadali u Srednjem vijeku, Krleža ga uspoređuje s madžarskim historijskim pravom na Dalmaciju, Bosnu i Hrvatsku. Za srpske nacionaliste indikativna su dva sasvim različita mjerila, zavisno od toga o kome se radi, u prosudbi migracija. S jedne strane normalno je, da »naši stočari služe kao neredovne čete u turskoj vojsci i kolonizuju ratom opustošene zemlje srednjeg Podunavlja na severu sve do pod Budim, a na severozapad do pod Zagreb« (str. 83), odnosno normalno je naseljavanje Srba u Dalmaciju i Vojnu krajinu, ali nije normalno što se »Posle prve i druge seobe Srbin u Staroj Srbiji znatno prorodio. Na iseljene pitome srpske zemlje se spustiše stočarska arnautska razuzdana i neobrazovana plemena« (str. 98).

Krleža daje vrlo visoku ocjenu Tucovićevoj knjizi *Srbija i Albanija*, a za njezina autora kaže da je pružio neoborive protuteze građanskim teorijama, što je u ono vrijeme, kada je knjiga napisana, bio »smion i poštovanja vrijedan čin«. Ali, »prijava štampa beogradska« (suglasno su je tako kvalificirali i socijaldemokrati i Krleža) lije suze zbog propala Dušanova carstva i ne pokazuje ni najmanjeg interesa i razumijevanja spram albanskog pokreta za nacionalnu i kulturnu slobodu (»Arbanasi su imenom svojim ušli u vladalačku titulu cara Dušana: Stefan u Hristu Bogu blagoverni car i samodržac Srba i Grka, Bugara i Arbanasa« str. 94). Podržavajući borbu albanskog naroda za svoj sociokulturni integritet i razvoj, jedino srpski socijaldemokrati (Dušan Popović, Tucovićev drug i suborac) pišu: »Sirota Albanija, jadan albanski narod. Retko kojoj naciji su pravljene tolike smetnje i teškoće na prvim koracima njenog samostalnog života i političkog organizovanja. Albanski narod pokazuje jednu žilavost, izdržljivost i sposobnost, koja čoveka zaprepašuje. Nije laka stvar izdržati i pretrpeti varvarsku najezdu tri države u jedan mah: srpske, crnogorske i grčke« (str. 98).

Četvrto poglavlje knjige (»Politika«, Vladimir Dedijer, Dimitrije Tucović, Dušan Popović, Dragiša Lapčević, Miođrag Jeremić, Triša Kaclerović str. 102—130) pokazuje da zavojevačkoj kolonijalnoj politici srpske dinastije i vlade podršku nisu pružali samo Pašičevići radikali i Srpska pravoslavna crkva, nego i službeno nezavisni list »Politika«.

Ona klikće: »Najzad se ispunilo ono što je svaki Srbin očekivao. Sile skrivene narodne snage, koja je satrija Turke na Kumanovu, koja je slomila za svagda besne Arnaute na Kosovu i u Sandžaku — ta će sila pronaći srpskog orla i kroz gudure Drima i izneće ga na Jadransko more. More! U toj je reči ceo strategijski i taktički plan naših vojskovođa, u njoj je sva politika naših diplomata« (str. 104). Ona sije mržnju: »Arnautin je sav samo zločin, pomešan sa podlošću i prevarom« (str. 105). Ona se pridružuje slavlju Srpske pravoslavne crkve: »Pred kraj liturgije bilo je blagodarenje, što je naša junačka vojska srpski steg razvila i na obalama Jadranskog mora.« Ona prijeti: »Arnauti neće ostati nekažnjeni za svoje ispade i ono što oni preuzimaju ima samo da ubrza smrt države, koju oni hoće da stvore.« Ona zaključuje tko je kriv: »Moramo da se razračunamo sa banditima. Razračunavanje ne sme da bude privremeno, već tako korenito, da nikada više nikome ne padne napamet da uznemirava. Srbija ima sama da oceni kako će to da završi... vodeći računa samo o interesima svoga naroda« (str. 106—107).

Ovakvu političku orijentaciju »Politike« (o »zahtevima Srbije« koji su »jasni, opravdani, prirodni i očigledni«) prokazuju mnogi navodi uglednih srpskih socijaldemokrata (»Beogradsko novinarstvo je i vrlo nevaljalo i vrlo reakcionarno. Bilo 'opoziciono' ili 'neutralno' ono služi vladi... utira put za uvođenje reakcije, priprema duhove da lakše prime gušenje slobode«, str. 111), a ispravno ga karakteriziraju i suvremeni historioografi.

I u ovom poglavlju knjige citiraju se većinom predstavnici Srpske socijaldemokratske partije koji osuđuju zavojevačku politiku Srbije prema Albaniji i huškačku kampanju buržoaske štampe, s kojom se »ne želimo upuštati u prepirku o arnautskom pokretu i njegovim uzrocima, jer se u nje o tome ne može naći ni najskromnija mera poznavanja stvari, a o kulturnom stanju i težnjama toga naroda govori se obično napamet« (str. 111). Njihov zajednički stav jest da treba spašavati ugled srpskog naroda od zločinstva koje vrši srpska vojska nad albanskim stanovništvom, a ugled srpskog naroda pred svijetom narušen je zbog politike vlade i kralja.

Posljednje poglavlje knjige — »Kosta Novaković« (str. 132—151) — iznosi neke citate iz biografskih bilježaka ovog Tucovićeva prijatelja, pod naslovom Četiri meseca u srednjoj Albaniji. Novaković je bio rezervni oficir u Balkanskom ratu 1912/1913. i sudjelovao je u pohodu srpske vojske na Albaniju. On svoje bilješke započine prikazom priprema za polazak i opisuje bijedu običnih srpskih vojnika, koje vlada i dinastija šalju gole i bose bez milosti, radi svojih megalomanskih ciljeva, zimi preko krševite i surove Albanije. Nastavlja opisom raspoloženja i atmosfere (uhranjeni i dobro odjeveni oficiri oduševljeni, a gladni i promrzli vojnici potišteni). Na putu nailaze na popaljena sela, na grobove srpskih vojnika i na svakom od njih glava Albanca. Izgladnjele i malaksale srpske vojnike u početku pomaže albansko stanovništvo, vjerujući da oni ratuju samo s Turcima i da nisu došli kao osvajači. S dobrodošlicom ih prima katolički biskup i njegovi svećenici. Krene (poglavlje fiosa, plemena) iako dobro naoružani i sa dosta ljudi propuštaju ih i daju besu, ali pod pogodbom da ne diraju albansko stanovništvo. Obećanja su, međutim, prekršena. »Po dolasku u Albaniju za srpsku vojsku nije postojalo za dugo pitanje hoće li Albanija biti srpska ili ne«, piše Novaković. »Ona ga je rešila odmah, samo je bilo pitanje da li će Srbija zauzeti zemlje do Tirane ili sve do Škumbe, u kom bi se slučaju graničila sa Grčkom, koja bi uzela onu drugu polovinu Albanije« (str. 141). Novaković svjedoči o zločinačkom postupanju s porobljenim albanskim stanovništvom. »Oficirima je izdavana na potpis naredba u kojoj se ukoravaju za svoju blagost, a kojom se naređuje nemilosrdnost i svirepost u postupanju sa stanovništvom« (str. 142). On piše o pljački i svirepostima komitskih odreda, o malverzacijama čak i najviših vojnih komandanata, o »mnogo smrtnih kazni, izvršenih puškom, a naročito vešanjem« (str. 145), o paljenju »arnautskih sela...

A onda je, iznenada, došao prisilni odlazak. Blokadni brodovi evropskih sila pred Svetim Ivanom Medovanskim (Krlaža) i Dračom prisilili su Srbiju na povlačenje. »Ono pozitivno što je srpska vojska stvorila za albanski narod jeste jednodušan otpor i neprijateljstvo

prema Srbiji« (str. 141). »Mi smo Arnautima, što su nama bili Turci. Pitanje je vremena kada će se zaboraviti na naša dela; pitanje je naše državne politike da li će se moći ubrzati taj zaborav« (str. 150).

Eto, tako su srpski socijaldemokrati osjećali, mislili, borili se — riječju, perom, djelom. Za slobodu i svoga i albanskog naroda, za njihovu punu ravnopravnost, za suradnju.

Na kraju knjige nalazi se popis korištene literature (26 bibliografskih jedinica) i sinopsis.

Sigurni smo da je nepotrebno isticati da je ova knjiga nastala u povodu najnovijih događaja na Kosovu. Željelo se njome pokazati, da današnja zbivanja imaju svoju prethistoriju, da je »kolektivno pamćenje« još svježije. Priredivač knjige je s jasnom tendencijom prikupio tekstove o politici kraljevine Srbije prema Albancima, čiji su autori, osim Krlaže i Dedičera, srpski socijaldemokrati. Ovo je, zapravo, antologija njihovih tekstova, a o antologijama se, u pravilu, puno ne govori. One su uvijek subjektivne i pristrane. Prikazuju nam izabrane i izbirače.

Ovoj knjizi ipak bi se mogle staviti barem dvije-tri primjedbe. Prva, mnogima bi s pravom bilo puno draže da je ovaj Pregled politike Srbije prema Albancima napravio neki Srbin (sve ako i ne bi bio socijaldemokrat). Ovako knjiga može biti novi prilog »boljem razumijevanju« Srba i Slovenaca. Drugo, čini mi se da je bilo sasvim nepotrebno pretjerivati tvrdnjom (str. 51) kako ni današnja vlast ne da da se položi cvijet na grob Tucovićev (»Pristup je zabranjen, jer — pešačkog prelaza nema ni sa jedne strane. I niko, niko, niko nikada, nikada, nikada ne prilazi...«), kao i (treće) s tvrdnjom o sudbini i dostupnosti knjiga Tucovića i prijatelja (»Obavija ih prašina i muk... U knjižarama ih nigde, nigde nema« str. 151).

1

Ubrzo poslije prve, izišla je iz tiska i druga knjiga »Srbija i Albanci« (127. izvanredni broj *Časopisa za kritiko znanosti*). Razdijeljena je na dva poglavlja: razdoblje 1913—1918. str. 9—18) i drugo, 1918—1945. (str. 15—91). Na kra-

ju su navedene 24 bibliografske jedinice korištene literature.

Već sam podatak o broju stranica upućuje da se ovdje ugavnom razmatra razdoblje između dva svjetska rata. U prvom poglavlju govori se o prilikama nastalima na Kosovu poslije povlačenja srpskih trupa iz Albanije po naređenju Konferencije ambasadora evropskih država i prijetnje silom (povlačenje je završeno 24. travnja 1913), te za vrijeme prvoga svjetskog rata.

Londonskim ugovorom (30. V. 1913.) Kosovo i dio Metohije s Prizrenom pripali su Kraljevini Srbiji, a Peć, Đakovica i Istok Kraljevini Crnoj Gori. Dva mjeseca kasnije Konferencija ambasadora utvrdila je Ustav »nezavisne i neutralne« kneževine Albanije. Tako se završio »zavojevački pohod na Albaniju« (Tucović). Sramnim povlačenjem iz Albanije srpska vlada i dinastija nisu morale biti nezadovoljne, jer su poslije četiri i po stoljeća dobili područja na koje su palagali »vekovno« pravo. Ali, »ulaskom ovih oblasti u sastav Srbije i Crne Gore prvi put su se Arbanasi — sada kao brojna etnička grupa — našli u sastavu slovenskih država, suprotno težnjama koje su ispoljavali u nacionalno-oslobodilačkom pokretu 1878—1912, za uspostavljanjem 'Velike Albanije' u kojoj bi se pored ostalih krajeva našli i Kosovo i Metohija. Dok su srpske i crnogorske trupe triumfalno ulazile u oblasti Kosovo i Metohiju, donoseći slobodu svojim sunarodnicima, veliki deo Arbanasa (naročito muslimana) smatrao se pogodehim, tačnije, nije se smatrao oslobodjenim« (str. 9).

Valjalo bi ovdje konstatirati da, ako i jest oslobođena srpska zemlja (i relativno mali broj srpskog življa), opet je porobljen brojniji narod.

Nezadovoljstvo albanskog življa bilo je golemo, ne samo pripadnošću novoj državi, nego i nasiljem i terorom novih vlasti. Želja za slobodom i gorštacki ponos radaju otpor, a sila i vlast primjenjuju najstrože kazne za svaku vrstu otpora. Od rata 1876—1878, tj. od dolaska bjegunaca Turaka i Arnauta iz »novooslobođenih krajeva« Srbije, Kosovo nije bilo bez kačaka (Dilju iz Mramora ubio je srpski konzul Stanković, Dil Burjana Sveta Simić, itd.), ali sada se namnožiše. Dolazi i do masovnih pobuna Arbanasa (1913.). Vidi vlada da je

nedostatna likvidacija kačaka (i njihovih obitelji, i sela na koje se sumnja da ih skrivaju i pomažu) i šalje »nekoliko divizija« (str. 10) radi pacifikacije (zavodenja reda kaznenim mjerama). Vlada donosi i Uredbu o javnoj bezbednosti (listopad 1913.) s prijetnjom represalija. Zanimljivo je da narod koji se ponosi svojom oslobodilačkom pjesmom »Srbija se umirit ne može« ima vladu koja misli da se tuđi može.

Započeto naseljavanje svoga življa na novopriopojenim područjima (zbog odmazde i nesigurnosti »albanskoga elementa«) prekinuo je početak prvoga svjetskog rata. Krajem 1915. cijeli teritorij Kosova okupiran je austro-ugarskim trupama. (Srpska vojska počela se povlačiti preko Albanije početkom prosinca 1915.). Srpska vlada i u izbjeglištvu nastavila je s politikom »da obezbedi vladavinu u zapadnoj Makedoniji, na Kosovu i Metohiji, kao oblastima koje su bile pretežno naseljene Arbanasima, kao i da zadobiju teritorije u severnoj Albaniji, kako bi se Srbija primakla Jadranskom moru« (str. 11). »Trgovina oko Albanije nastavljena je i tokom prvog svjetskog rata... Krajem 1918. srpske trupe okupirale su severne delove Albanije« (s. 12). (Nešto ranije jedinice srpske vojske pod komandom Stepe Stepanovića, potpomognute Jugoslavenskom divizijom i francuskim trupama, »oslobodile« su Kosovo i Metohiju. Albanci su i ovaj put protiv ponovnog uključivanja u srpsku državu, i otvoreno se suprotstavljaju i vojsci i vlastima. Kombinacijom političkih i vojnih mjera provodi se pacifikacija Kosova i Metohije). Otpor Albanaca protiv vojske i vlasti Kraljevine Srbije započet još 1912, 1913. i 1914. i njihove »zavojevačke politike« nastaviti će se tako i u novoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (u kojoj je, uostalom, na čelu bila ista dinastija, ista vojna vlast i isti političari).

Drugo poglavlje knjige počinje citatom Vladimira Dedičera (iz 1947.): »Valjda ni s jednom zemljom, s interesima nijednog naroda nije se toliko bezočno trgovalo na mirovnim konferencijama posle prvog svetskog rata, kao što je to slučaj sa albanskim narodom.« Isti autor (*Jugoslavija od Versaja do Pariza*, Beograd 1947.) napisat će i da su najamničke trupe kralja Aleksandra (krajem 1920) nad Albancima činile

strahovite zločine i da su »samo u jednoj akciji spalile preko 90 albanskih sela« (str. 17). Akademika Dedijera ovdje se proziva (kao utjecajnog člana Russellova suda) jer ne pokreće pitanje genocidnosti ovakve politike i prakse, a što inače redovito čini kada je u pitanju drugi narod.

Za politiku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (i kasnije Jugoslavije), koja je zapravo samo nastavak one iz predratnih dana, »Radničke novine« (sada su organ Socijalističke radničke partije (komunista), 11. juna 1920. pišu: »Srbija je posle Balkanskog rata stvorila od Makedonije i Stare Srbije jednu oblast u kojoj su građani bili građani drugog ranga. Svojom pokvarenom politikom i besprimernim pritiskom usadila je u dušu svih stanovnika silnu težnju za slobodom i ravnopravnošću, mržnju na vlasti i režim — želju za što većom samostalnošću, autonomijom. Ponavljanjem gresima, činjenim iz dana u dan, vlasnička Srbija je ogorčavala tamošnje stanovništvo« (str. 18).

2

U knjizi se dokumentiraju »gresi« Srbije i Jugoslavije spram Albanije i Albanaca. Tajnom diplomacijom (glavni inspirator i prvi intrigant joj je ministar Stojan Protić, str. 20) Srbija organizira i inscenira arnautske upade na svoj teritorij da bi imala povoda za odmazdu i »nužnu odbranu« (str. 20), godine 1920. organizira invaziju — »kaznenu ekspediciju« — na sjevernu Albaniju, zbog njegovih liberalnih antifeudalnih ideja Kraljevina SHS pomaže rušenje vlade Fan Nolinja (»crvenog episkopa«) i dovođenje bega Ahmeda Zogua (»jugoslavenskog čoveka«) koji će se ubrzo proglasiti i kraljem. Tim će povodom Krleža napisati: »Treba tog našeg protežeza Ahmed-bega lansirati, treba mu dozvoliti da se s ruskim bjelogardejcima organizira na našem terenu, da upadne u Albaniju, da pokolje i povješa u Albaniji sve što tamo, u toj bijednoj zemlji, predstavlja Evropu, da osvoji Drač i Tiranu i da sebi pod alejom vješala stavi na glavu arnautsku krunu kao predstavnik albanskog suvereniteta...« (str. 34).

Saint germainskim ugovorom o miru s Austrijom lukavo je Nikola Pašić iz-

bjegao garantirati Albancima »punu i potpunu zaštitu života i slobode«, što se inače osiguravalo pripadnicima drugih nacionalnih manjina (Nijemcima, Mađarima i ostalima). Za Albance uvijek postoji posebni recept i osobito rješenje. Njih izmišljaju i vrli srpski akademici (primjerice Dimitrije Bogdanović i Vasa Čubrilović), a punu im podršku pruža i građanski tisak (između ostalih tu je opet Ribnikarova »Politika«). Naravno, i ovaj su put takvim prijedlozima, teorijama i »rješenjima« suprotstavljeni »Radničke novine« i Krleža. (Po mišljenju priređivača, mrtvi Tucović ni u grobu mira nema. Opet se tiskaju »knjige koje ukazuju na njegove 'greške', pa čak skoro i izdaju. A možda sutra ukažu i na veleizdaju i pomaganje kontrarevolucije na Kosovu — s. 44.,).

Provođenje agrarne reforme i kolonizacije na Kosovu u međuraću s pravom je dobilo istaknuto mjesto u prikazivanju dugogodišnje »naopake politike«. U novim područjima željelo se ojačati srpski živalj, a nesrpsko stanovništvo potisnuti, smatrajući ga uglavnom nepouzdanim i, s obzirom na brojnost, krajnje opasnim. Naseljavanjem i davanjem privilegija srpskome i crnogorskom stanovništvu i njihovim dovođenjem u povlašten položaj u odnosu na Albance velikosrpski režim želio je pojačati oslonac za svoju hegemonističku i unitarističku vladavinu (str. 49). Prethodna kolonizacija započeta poslije Balkanskog rata nastavlja se i u staroj Jugoslaviji. Osjećajući se nesigurnim, albansko stanovništvo iseljeva se u Tursku i Albaniju. Prodaju imanja ispod svake cijene; nizašto. Kupci su kolonisti, ali i činovnici, ministri. Sam Nikola Pašić kupio je tri tisuće hektara na Gazimestanu kod Prištine, a bio je predsjednik vlade!

Podastiru se podaci o različitu odnosu Albanaca spram kolonista. »Autokoloniste« (uredne kupce zemlje emigranata) Albanci vrlo korektno i dapače susjedi susretljivo primaju, ali vlašću dovedene koloniste (u režiji agrarnih organa) i samovoljne uzurpatore raniji vlasnici ne samo da proganjaju nego i ubijaju. Stvarajući kolonističke komplekse i tamo gdje nije bilo slobodne, općinske i državne zemlje, vlasti su nastojale Albancima oduzeti što više radne zemlje i ugroziti im egzistenciju.

»Preko agrarnih organa, žandarmerije i opštinskih i sreskih vlasti vlada je sprovodila svoju šovinističku politiku prema Albancima, smatrajući ih kao nepouzdana i opasna za državnu bezbednost i mir, čineći im nepravde na svim poljima društvenog, ekonomskog i političkog života«, piše Milovan Obradović (str. 51), i dodaje da je nacionalni cilj agrarne reforme na Kosovu bio razbijanje kompaktnosti albanskog življa koje je činilo oko sedamdeset posto stanovništva. Albancima je bilo ograničeno kretanje čak i po kosovskim krajevima. Da bi mogli ići iz grada u grad bile su im potrebne objave koje su izdavali sreski načelnici. Bilo je slučajeva da kolonisti dodijelju zemlju daju na napolicu Albancu vlasniku zemlje. Albanac je plaćao i porez na oduzetu zemlju, kolonista je morao primiti u svoju kuću, hraniti ga do iduće žetve, itd. Nije stoga čudno što jedan od njih piše: »Za svoj novac moramo kupiti uže kojim će nas vešati« (str. 57).

Ove kolonizacijske i druge represivne mjere sile Albance na iseljavanje, ali i na odmetništvo. Na kačake se šalju divizije, topovi, a šikaniraju im se i jataci. Razmjere tih borbi dobro ilustrira napis iz tadašnjeg »Vremena« (16. VII. 1924.): »Vojska s artiljerijom uništila glavno kačačko gnezdo.« »U osmočasovnoj borbi poginulo je 12 naših vojnika i 300 kačaka.« Tu je, naravno, i neizostavni Krleža: »Krade se, kolje se, ubija, a buknu li gdje god agrarni nemiri, prebacuju se baterije i konjanštvo vozovima u zonu nereda i uspostavlja se red ognjem i mačem... Digla se vojska i pobila topovima dvjesto vlastitih građana, da bi arnautskoj raji objasnila ad oculos, što znači Pravo Mača« (str. 40). Dok Krleža govori o »slaboumnosti parlamentarnoneodgovornog faktora«, Srpska pravoslavna crkva piše: »Na koji to način pravoslavni Srbi manifestuju svoja verska čuvstva? Da li svakodnevnim posećivanjem crkava... da li spaljivanjem i nabijanjem na kolja pripadnika drugih veroispovedi, da li inkvizicijom? Ne, apsolutno ne. Za sve te i takve oznake više kulture... srpski pravoslavni narod, hvala Bogu, nije nikada znao niti ih je ikada praktikovao« (str. 66). Jedan će biti još kategoričniji: »Faktima utvrđeno je da su pravoslavni Srbi... osećaje čovekoljublja razvili do kulmi-

nacije.« Istovremeno akademik Čubriović u Srpskom klubu (7. III. 1937.) iznosi svoj recept rješenja albanskog pitanja: »Jedini način i jedino sredstvo to je brutalna sila jedne organizovane državne vlasti, u čemu smo mi uvek bili iznad njih.«

3

Josip Broz Tito će u svom članku »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlosti narodno-oslobodilačke borbe« napisati: »Rođena na Krfu, u Londonu i Parizu, versajska Jugoslavija je postala najtipičnija zemlja nacionalnog ugnjetavanja u Evropi. Hrvati, Sloveni i Crnogorci bili su potčinjeni narodi, neravnopravni državljani Jugoslavije, Makedonci, Arnauti i drugi bili su porobljeni i podvrgnuti istrebljenju.« Komunistička partija Jugoslavije će (u »Radničkim novinama« i u »Proleteru«) jednako tretirati državnu politiku prema Albancima kao što su je tretirali ranije srpski socijaldemokrati (ugnjetačka, eksploatorska, asimilatorska itd.). Ovo stajalište jasno je izraženo i u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ u odjeljku »Borba za nacionalnu ravnopravnost i slobodu«, gdje se ova borba postavlja kao jedna od najvažnijih i najaktualnijih zadaća partijskog djelovanja, pa se izričito govori o »borbi za slobodu i ravnopravnost arnautskih manjina na Kosovu, Metohiji i Sandžaku« i »borbi protiv kolonizatorskih metoda srpske buržoazije u tim oblastima i protjerivanju svih onih koloniziranih elemenata pomoću kojih srpska buržoazija ugnjetava makedonske, arnautske i druge narode«. Tito je u »Proleteru« (br. 16, decembar 1942.) pisao: »Pitanje Makedonije, pitanje Kosova i Metohije, pitanje Crne Gore, pitanje Hrvatske, pitanje Slovenije, pitanje Bosne i Hercegovine lako će se rešiti na opšte zadovoljstvo svih samo na taj način što će ga rešavati sam narod.«

Godinu dana poslije ovoga Titova članka u selu Bujan održana je Prva konferencija Narodnooslobodilačkog odbora za Kosovo i Metohiju, danas poznata kao Bujanska konferencija (31. XII. 1943—2. I. 1944.). U Rezoluciji te konferencije (t. v.) stoji: »Kosovo i Metohija je kraj koji je naseljen najvećim delom šiptarskim narodom, a koji kao i

uvek, tako i danas — želi da se ujedinu sa Šipnijom...» (Poznato je da su zaključci Bujanske konferencije u najnovije vrijeme proglašeni kontrarevolucionarnim i nevažećim.).

»Pitanje Kosova i Metohije, u smislu njegovog priključenja Albaniji, nisu u toku rata postavljali samo neki Albanci-komunisti sa Kosova i Metohije, već je to pitanje vrlo otvoreno i uporno postavljao i sam Centralni komitet KP Albanije«, svjedoči Radošin Rajović u knjizi *Autonomija Kosova* (Beograd, 1988.). Ovdje se navode i neki izvaci iz knjige »Titoisti«, u kojoj Enver Hodža prepričava svoje navodne razgovore s Titom o ovom problemu. Tito da je govorio, da za ovo Srbi ne bi imali razumijevanja i da konačno rješenje pričekaju mirnija vremena i rješavanje pitanja Balkanske federacije. Miladin Popović, Dušan Mugoša, Svetozar Vukmanović-Tempo također su svjedoci albanskih nastojanja oko Kosova, a o tome govori i Vladimir Dedijer u *Novim priložima za biografiju J. B. Tita* (»Titoov ključni stav o takvim inicijativama o Kosovu bio je da najpre treba rešavati krupna strategijska pitanja i jedne i druge države, a da će vreme doneti svoja rešenja«).

Na kraju knjige vrlo se kratko govori o oružanoj pobuni na Kosovu i u Metohiji u jesen 1944. i o naredbi vrhovnog komandanta maršala Tita od 8. II. 1945. da se na Kosovu i Metohiji uspostavi Vojna uprava kao organ vojne

državne vlasti. Za komandanta Vojne uprave postavljen je pukovnik Savo Dr-ljević. Pošto je izvršila postavljene zadatke, Vojna je uprava u lipnju 1945. ukinuta. Dana 10. srpnja 1945. Oblasna narodna skupština Kosova i Metohije donijela je odluku o prisajedinjenju Srbiji kao njezinom sastavnom dijelu (»Narod ove oblasti uveren je da će u narodnoj vladi Srbije naći punu zaštitu, te da će od narodne vlasti cele Jugoslavije biti svesrdno pomognut u svom političkom, nacionalnom, ekonomskom i kulturnom podizanju...«).

Iako je druga knjiga nesumnjivo suvisli nastavak prve, mislimo da se može opravdano postaviti pitanje adekvatnosti njezina naslova za međuratno (i drugoraratno) razdoblje. Bez obzira na strukturu političke i državne moći u staroj Jugoslaviji, Kraljevina se zvala Srba, Hrvata i Slovenaca (i poslije Jugoslavija), pa nam se naslov *Srbija i Albanci* čini kao stanoviti derivat. To naravno vrijedi i za razdoblje u kojemu se donose i provode »partizanske« odluke vrhovnog komandanta (za koje nikako ne možemo reći da su izraz srpske politike prema Albancima).

Nije, osim toga, sasvim točna tvrdnja da su svi navedeni izvori u ovoj knjizi srpski, jer tu citiraju i Krležu, Tita, Hodžu, rezoluciju Pete zemaljske konferencije, enciklopedije JLZ, »Službeni list« Demokratske Federativne Jugoslavije i još ponešto.

Josip Anić